

KRESBA JEDINCŮ SE SKLONY K DELIKVENCÍ

Mgr. BcA. Marie Bajnarová

Abstrakt

Príspevek je zaměřený na delikventní komunitu mládeže žijící ve výchovných ústavech. Hlavním bodem jsou výtvarná setkání, která mi umožní sledování a interpretaci osobitého výtvarného projevu jedince se zafixovaným a opakujícím se nevhodným chováním. Smyslem výtvarných setkání je získat autentickou výpověď, ve které se odráží aktuální stav psychiky svěřence z výchovného ústavu. Získané kresby mají vypovídající hodnotu i z hlediska zobrazování myšlení, hodnot, zobrazení dějů a především zachycení svého „Já“.

Klíčová slova: Delikvence, porucha chování, kresebný projev, symbolika.

ÚVOD

Mým záměrem je poukázat na jednotlivé kresebné vztahy, znaky, symboly a celkový proces kresby jedinců z výchovných ústavů prostřednictvím výtvarného setkání. Zvláštní pozornost je kladena jak na samotného svěřence, tak převážně na jeho osobité kreslířské sdělení. Využiji kresbu jako komunikační prostředek mezi mnou a jedinci, tím se stane nástrojem poznání a porozumění „problémové“ mládeže, s poruchou chování a deprimovaných. Výzkumná práce, jejímž předmětem je sledování a interpretace kresebného projevu mladistvých v delikventní perspektivě či s poruchou chování, zahrnuje různé pohledy na tento závažný problém. Zároveň se snaží poukázat na tiché sdělení zkušeností, přání a aktuálního rozpoložení svěřence v rámci kresebného procesu. Výtvarný projev mi umožňuje podhalit jejich vnitřní svět. Domnívám se, že kresba je tím nejlepším prostředkem, jak tuto mládež blíže poznat a jak o nich získat značné informace. Príspevek se konkrétně věnuje tomu, jakým způsobem se porucha chování, záměrné porušování norem nebo vybočující chování problémové osoby odráží ve výrazových znacích kresby, co ovlivňuje autory a jakým způsobem využívají kresebné médium. Výzkum jsem zahájila v říjnu 2013 a bude probíhat v delším časovém intervalu. Kresby jsou anonymní. Identifikátory jsou jen pohlaví a věk respondenta. Doposud jsem získala kresby celkem od 43 problémových osob, z nichž byly 4 dívky. Délka výzkumné akce v jednotlivých výchovných skupinách se pohybovala mezi 15 a 25 min., ve většině případů byli přítomní vychovatelé. V první části příspěvku budu popisovat problematiku delikvence mladistvých v současné době. Ve druhé části budou následovat další informace o výzkumu, reflexe nad získanými daty a ukázka kazuistických případů.

PORUCHA CHOVÁNÍ UTVÁŘEJÍCÍ OSOBNOST DELIKVENTA

Vnitřní rozpory mohou hrozit dětem a mladistvým v případě, že se jim dostává málo lásky. Mají pak problém rozlišit, co je správné a co špatné. Když jim neukážeme správný směr cesty, tak jim právě tato příčina umožní vytvořit si svá vlastní pravidla, do kterých později musí zasáhnout společnost. Podle Matouška (2004, s. 57) cestu ke kriminalitě otevírá nedostatek vypěstovaných zábran a hlavně slabá schopnost rozlišování mezi „dobrem“ a „zlem“.

Současná doba s sebou přináší mnoho negativních vlivů, nárůst problémového chování a také agresivity mezi dětmi a zvýšený výskyt delikvence. „Negativní vlivy společenské,

rodinné i individuální daleko více produkují nejrůznější formy agresivního chování a podílejí se na vzniku a rozšiřování další kriminální činnosti, jako je např. drogová závislost, loupeže, krádeže a další různé formy násilí.“ (Vykopalová, 2002, s. 21) V tomto případě mám na mysli mladistvé, kteří se z rozličných důvodů ocitli v ústavní péči. Někteří tam putují z důvodu zanedbávání, jiní proto, že nemají nikoho, kdo by se o ně staral, další za spáchání kriminální činnosti nebo za požívání omamných látek, které jsou čím dál tím více dostupné.

„K problematickému psychosociálnímu vývoji dítěte dochází nejen v rodinách kriminálníků, alkoholiků, toxikomanů a lidí, kteří principiálně nemají zájem pracovat, ale i všude tam, kde chybí láska, pocit bezpečí, kde výchovu provází nedůslednost.“ (Jedlička a kol., 2004, s. 322) V mnoha případech bylo zjištěno, že dysfunkční rodiny, nepříznivé sociální podmínky a výskyt ekonomické krize v rodině mají jednoznačně vliv na vývoj delikventního chování u dětí v pozdějším věku, stejně tak i to, zdali se jedná o nechtěné či neplánované dítě. *„Rodina je tradičně považována za hlavního činitele, jenž svým selháním dětem umožňuje kriminální chování.“* (Matoušek, Matoušková, 2011, s. 57) Stejného názoru je i Train (Train, 1997, s. 75), který tvrdí, že *„děti s problémovým chováním často pocházejí z rodin, ve kterých chybí jasná autorita a rozumná komunikace.“* Mezi další faktory utvářející delikventní chování a významně se podílející na kriminogenním jednání patří již zmíněný vliv rodiny, médií, vrstevnických skupin, školy a problém snížených rozumových schopností osoby, což představuje největší riziko. Dalším předpokladem delikventní a trestné činnosti je přítomnost agresivního chování u dospívajících (Janků, 2009, s. 21). Vykopalová (2002, s. 19) popisuje delikventní chování jako dimenzi neurotické poruchy mající příčinu buď v nevědomé agresi, či v realizaci svých snů a v neposlední řadě souvisí s potřebou uznání. Většina delikventů žije ve svém vnitřním světě, který je postavený na nejistotě, obavách z toho, co je čeká, a na vlastní nízké sebedůvěře. *„Takový jedinec zpravidla neumí čelit déletrvajícím neúspěchům a stresu, neumí přijímat odpovědnost za své chování. Vytváří si svůj vlastní svět s odpovídajícím systémem hodnot. Na základě tohoto stavu se u něj v důsledku spíše negativních životních zkušeností může vyvíjet nenávist a agresivita.“* (Jedlička a kol., 2004, s. 321)

Delikventní způsob života souvisí s poruchou chování. Říčan (1995, s. 178) vidí poruchu chování jako projev hledání uspokojení při citové deprivaci nebo vyjádření svých potřeb, které dítě jiným způsobem nedokáže svému okolí sdělit. Podle něj jde o potřebu pozornosti a uznání od svého okolí. Mnohdy je to výrazem hledání vlastní identity v období dospívání. Také se zmiňuje o poruše chování jako o opakujícím se trvalém vzorci dissociálního, agresivního a vzdorovitého chování v kombinaci s porušováním sociálních norem jako jsou krádeže, krutost vůči lidem a zvířatům, útoky apod. Především děti a mladiství z narušeného prostředí nebo u jedinců, kteří jsou svým způsobem odlišní od „normálních“ osob, mohou snášet svou poruchu chování velmi těžce a reagují pak záškoláctvím, silnou mírou neposlušnosti, agresí, lhaním, ničením nebo podpalováním věcí. Tyto osoby bývají tvrdohlavé, náladové a vznětlivé. Stručně řečeno porucha chování dětem a dospívajícím neumožňuje navázat kladné vztahy k ostatním lidem a především zažít pocit viny. Janků (2009, s. 8) poukazuje na děti s pouchami chování, které ve většině případů mají spory se svými rodiči a celou rodinou. Zmiňuje se o tom, že tyto děti vykazují širokou škálu symptomů abnormálního chování, včetně emocionálních poruch se schizofrenními sklony, depresí nebo úzkostných stavů a svou pozornost obrací proti slabším agresivitou. V žádném případě neuznávají autoritu.

Kresbný projev

Kresba má být spontánní, hravou a pro jedince radostnou aktivitou. Kreslení však není

jen výtvarná činnost, ale také diagnostický prostředek, pomocí něhož můžeme v kresbě najít také „volání o pomoc“. *„Kresba nebo výtvarná práce je projev duševního života jedince jako určitá forma výpovědi o jeho vnitřním životě, zájmech, prožívání, myšlení a citech. Zároveň vypovídá o sociálním prostředí, ve kterém žije, o vlivech výchovy a kultury a o celé životní historii jedince.“* (Pogády a kol., 1993, s. 13) Autor do své kresby dokáže zcela přenést veškeré své citění a je jen na nás, jak v těchto znacích a symbolech následně dokážeme číst, proto bychom nikdy neměli symboliku v kresebném projevu podceňovat.

Podle Kastové (2000, s. 27) existují symboly, které se nám za určité životní situace vnucují, které známe ze svých představ a jimž se nedokážeme ubránit. Dítě, mladistvý i dospělý se se svým kresebným projevem vždy úzce ztotožňuje. Kresebný projev je nedotknutelným soukromím každého člověka.

Kresebný projev jedinců se sklony k delikvenci

Svou pozornost věnuji kresebnému projevu dospívajících. Může být cenným zdrojem informací nejen pro rodiče, ale i pro učitele, vychovatele či terapeuty. Jsem toho názoru, že kresba je jakousi deformací skutečnosti, neboť autor „*vzdvihne a zdůrazní v kresbě to, co je pro něj důležité.*“ (Šicková-Fabrice, 2002, s. 103) Výsledky, které v průběhu projektu interpretačním postupem získám, nabídnou ucelený pohled na problémového jedince a poskytnou jakýsi obraz osobnosti s možností nahlédnutí do psychického vývoje. Inspirací pro sběr dat se mi stal kresebný test „*dům – strom – postava*“, nemám však za cíl dle testu jedince diagnostikovat a v žádném případě nikoho nebudu analyzovat. Budu se pouze soustředit na využití kresebné znaky, symboly, tahy, dynamiku a zachycení dějů, pocitů, myšlenek a přání delikventních osob. Zaměřím se na kresebný projev mladistvých, kteří jsou svým způsobem odlišní od „běžné“ mládeže z funkčních rodin. V tomto případě mne zajímá, zda se i kresebný projev bude lišit od „normálních“ dospívajících.

Jak bylo řečeno v úvodu, výzkumný vzorek zahrnul svěřence z výchovných zařízení v Moravskoslezském kraji. Věk respondentů je od 15 do 20 let. Výsledky, ke kterým jsem dospěla, nejsou v této době definitivní, poněvadž na výzkumu hodlám pokračovat a plánuji výzkumné akce uskutečnit i v dalších výchovných zařízeních. Výzkum je na samém počátku, ale již teď mohu říci, že ve většině případů jedinci s delikventní minulostí či s trestní motivací a s poruchou chování mají bohatou fantazii a expresivní tendence vystihnout kresebně své pocity a zájmy. Výzkumné otázky a cíle jsou směřovány na nejčastější kresebné prvky a symboly v kresbách, na to, jaký má postoj jedinec ke kresbě a jak využívá kresebné médium k zachycení svého duševního stavu, vzpomínek a zkušeností. Další otázkou je, zdali se v kresbách odráží závažný problém agresivity, záměrné porušování norem nebo vyšinuté chování.

Velmi důležité je navození přátelské a pohodové atmosféry před kresebným procesem. Zásadní chybou, které se musíme před příchodem do výchovného ústavu vyvarovat, je tzv. nálepkování, zařazení chování dítěte do nějaké škatulky, a také nesmíme mít předsudky o osobnosti delikventní mládeže, které zaujímá veřejnost a média. *„Tyto předsudky pravděpodobně souvisí s jinými občanskými postoji, s celkovou frustrací společnosti, resp. s pocitem životní spokojenosti lidí.“* (Matoušek, Matoušková, 2011, s. 51)

Ze získaných kreseb vyplývá, že svěřenci mají bohatou vnitřní fantazii založenou na dosavadních získaných zkušenostech. Fantazijní formy můžeme chápat jako subjektivní zpracování skutečna, pokládá se za tendenci získat svobodu a nezávislost na realitě, je to jakýsi výraz svobodného přístupu člověka ke skutečnosti. Fantazijní představy dávají jedinci prostor k tomu, aby mohl žít ve světě reálném i ve světě plném představ (Szobiová, 2004, s.

106). Často se v kresbách objevuje list marihuany a životní styl, který se váže ke kouření marihuany, např. slogany směřující k legalizaci marihuany v naší zemi, propagace životního stylu v Holandsku, reggae hudba, vyhledávání squatu a touha po svobodném bytí. U úzkostných osob se objevuje rozmazaná kresba, stísněné motivy a tendence svou kresbu opravovat nebo překreslovat. V rámci kresebného procesu je nutné zmínit také znaky, které jsou jasně viditelné. Patří mezi ně silný tlak na kresebné médium, zdůraznění některých kresebných částí, ve většině případů bylo upozorováno rychlé kresebné tempo, kresba s nadbytečnými detaily, přílišné fantaskní prvky, absurdní nebo nesmyslné malé kresbičky, nelogický způsob pojetí kompozice, deformace tvarů, spletnost linií a nevyváženost v proporcích. Tyto kresebné znaky se vážou především k intenzivnímu podání, s jakým byly dané znaky nebo symboly vytvářeny. Osoby ve výchovných ústavech prokázaly větší zájem a schopnost zachycovat svůj aktuální duševní stav než jejich vrstevníci z běžných středních škol. „*Ve výtvarném projevu dětí a dospívajících převládá role výtvarného projevu jako specifické a nezastupitelné formy prožívání, poznávání a vyjadřování místa a možností člověka ve světě, jako specifického jazyka i výpovědi.*“ (Hazuková, Šamšula, 2005, s. 24) Pro kresby problémových osob byla typická nepřerušovaná, sebejistá čára a většina kreseb působila dojmem zahaleného tajemství vlastní osobnosti.

Nejčastější zachycené symboly v kresbách, jak jsem zmínila, byla marihuana, karavan jako vysněný dům, fantaskní bytosti, destrukce majetku, sportovní auta, squat, zahalený obličej šátkem, graffiti a slogany vystihující nespokojenost ve společnosti. Využité symboly v kresbách můžeme chápat jako snahu podat své skryté existencionální obsahy, jak zmiňuje Slavík (2001, s. 168): „*Symbole svými zážitkovými účinky zasahují hluboko do paměti, rozevírají její mnohdy netušené obsahy, přivádějí ke slovu minulou zkušenost a vystavují ji novému prožitku a reflexi.*“

Zároveň poukazují na to, že svěřenci z výchovných ústavů jasně věděli, co mají kreslit, a chopili se úkolu s velkým odhodláním, což podle reakcí mělo dopad na jejich uvolnění a relaxaci. Úkol poskytl prostor ke svobodnému projevu. Nakonec se téma stalo aktivitou spontánní. „*Výtvarný projev je výsledkem vyrovnávání se individua se světem.*“ (Hazuková, Šamšula, 2005, s. 51) Jedinci o svých kresbách dokázali hovořit a vyjadřovali, co právě zobrazovali. Pro ukázkou jsem vybrala kresby, které svým podáním vystihují charakter mladistvého se vzdorovitým chováním, se záměrnou motivací porušovat normy, s úmyslem škodit nebo někomu ublížit.

První obrázek patří chlapci, který na první pohled působil sebejistě. Síla ega se odráží v kresebném přítlaku na médium. Hrubý tlak stírá tenké a roztřesené linie, což svědčí o chlapcově vnitřní nejistotě a úzkosti. Projev silných emocí, zvláště zlosti, se promítá v nápadném zdůraznění čar. Při kresbě vykazoval motivační zájem o kriminální činnost (viz obr. 1).

Známky destruktivního sklonu se objevují u kresby chlapce, který nakreslil sám sebe, jak se snaží shodit vosí hnízdo z důvodu nesnášenlivosti vos. Tlakové zdůraznění jednotlivých kresebných prvků jsou symbolem chlapcovy arogantnosti a troufalosti. Dynamický kresebný proces po celou dobu nasvědčoval tomu, že chlapcova povaha je plná síly, energie a dostatečné iniciativy k ničení a ubližování (viz obr. 2).

Další obrázek je o zachycení zhrzené lásky. Nešťastná láska chlapce donutila k myšlence spáchat sebevraždu. Tato emocionální zkušenost vedla k depresivnímu kresebnému projevu. Chlapec zobrazuje bývalou přítelkyni jako němou dívku, která má přes ústa roušku, chybí jí zorničky a její hlavu lemuje stín. Úzkostně působí i nakreslený vojenský bunkr, symbolizující uzavření se do sebe a nedostupnost. Během kresby se jeho soustředěnost střídala s nervozitou a to způsobovalo velmi pomalé kresebné tempo (viz obr. 3).

Bohatou fantazií u problémového jedince dokládá kresba, ve které jsou znaky bojovnosti, paličatosti s groteskními až bizarními postavíčkami, „rentgenový“ chodící dům s několika zajímavými detaily, což vytváří zvláštní atmosféru nakresleného příběhu (viz obr. 4).

Expresivní dynamický rukopis s bouřlivým tempem a silným tlakem na kresebný nástroj se objevil u chlapce, který při procesu upozorňoval na sebe gesty ve stylu amerických černošských rapperů. Ostré tahy střídají oblé. Znak ideálního útočiště a projev omezování vlastní svobody se odráží v odpudivém vzhledu domu coby zámku (viz obr. 5).

Motiv spáchaní trestného činu můžeme vnímat v kresbě chlapce, který nakreslil sám sebe se zahaleným obličejem. Starý dům, schody a zdůrazněná fasáda domu jsou znaky toho, že se chlapec cítí být pod tlakem svého okolí. V kresbě se zrcadlí chlapcova touha po neomezené svobodě a luxusním autě (viz obr. 6).

Záliba v kouření marihuany, poslechu hudby a hledání cesty ke svobodě se projevuje v kresbě chlapce, který své rebelské chování v žádném případě nechce přizpůsobovat naší společnosti (viz obr. 7).

Další autor, můžeme ho nazvat agresorem, před kresebným procesem napadl chlapce ze stejné skupiny. Agresor slovně vyhrožoval, poté se vysmíval a kresbou se snažil zastrašovat. Zobrazené oči na výkresu jsou důkazem toho, jak byla oběť vystrašená. Autor podtrhnul části obličje, které by chtěl útočně zasáhnout (viz obr. 8).

V kresbě domečku ve tvaru houby je zakódovaný symbol lysohlávky. Problémová dívka se zkušenostmi s drogami během kresby proklínala svou matku. Při kresbě vzpomínala na uskutečněné akce ve squatech, zasníla se a jako by při své kresbě utíkala do svého vnitřního světa (viz obr. 9).

Svobodný kresebný projev s obsahem vulgárního postoje je zachycený v kresbě chlapce, který během úkolu vzbuzoval velkou pozornost. Zobrazená dívka je chlapcova platonická láska. Po dokončení své kresby, chlapec dívku z výkresu roztrhnul a začal být nervózní. Poté nakreslil sám sebe se vztyčeným prostředníčkem. Domnívám se, že nenaplněná láska, negativní emoce a životní styl v duchu „Anarchie životních norem“ velmi ovlivnil chlapcův kresebný projev (viz obr. 10).

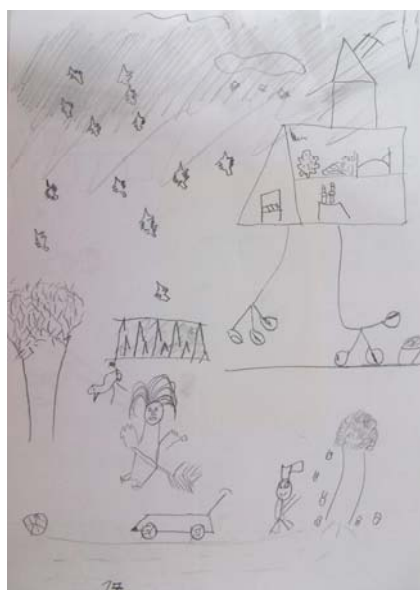
Obrázek 1: *Výkup želez*, 2013, chlapec, 16 let, kresba tužkou, formát A4, foto archiv autorky textu

Obrázek 2: *Nesnáším vosy*, 2013, chlapec, 16 let, kresba tužkou, formát A4, foto archiv autorky textu

Obrázek 3: *Bez názvu*, 2013, chlapec, 16 let, kresba tužkou, formát A4, foto archiv autorky textu

Obrázek 4: *Bez názvu*, 2013, chlapec, 17 let, kresba tužkou, formát A4, foto archiv autorky textu

Obrázek 5: *Bez názvu*, 2013, chlapec, 17 let, kresba tužkou, formát A4, foto archiv autorky textu

Obrázek 6: *Bez názvu*, 2013, chlapec, 16 let, kresba tužkou, formát A4, foto archiv autorky textu

Obrázek 7: *Free party is not crime*, 2013, chlapec, 20 let, kresba tužkou, formát A4, foto archiv autorky textu

Obrázek 8: *Bez názvu*, 2013, chlapec, 15 let, kresba tužkou, formát A4, foto archiv autorky textu

Obrázek 9: *Bez názvu*, 2013, dívka, 17 let, kresba tužkou a pastelkami, formát A4, foto archiv autorky textu

Obrázek 10: *Bez názvu*, 2013, chlapec, 17 let, kresba tužkou, formát A4, foto archiv autorky

ZÁVĚR

Cílem příspěvku bylo poukázat na současný problém delikventní mládeže a jejich kresebné vyjádření. Zjištěné výsledky zatím dokazují, že svěřenci z výchovných ústavů mají bohatý fantazijní svět, dynamické emocionální stavy, touhu po zviditelnění ve společnosti, průbojnost i brutalitu, což se odráží v kresbách. Stejně tak je v kresbách zachycená vysoká životní energie, odpor proti něčemu nebo k někomu, dychtivost po činech, sklon k agresivitě. Někteří jedinci se nedokážou podřizovat pravidlům, odmítají plnit požadavky, které jsou k nim směřovány. Toho je důkazem i fakt, že zadaný úkol, při kterém měli kreslit dům, strom a postavu, neobsahoval všechny tři prvky. Ze 43 výkresů se úplné zadání tématu objevilo pouze u 5 autorů. Můžu říci, že všechny kresby proběhly bez jakéhokoli incidentu. Respondenti kreslili bez problému a okamžitě, bez dlouhého přemýšlení. Domnívám se, že tito jedinci mají na svůj věk mnoho zkušeností, zažívají vnitřní napětí a negativní pocity doprovázené těžkým obdobím, vnitřním konfliktem a dospíváním, proto jsou jejich kresby tak odlišné od kreseb „běžné“ mládeže.

Literatura

- MATOUŠEK, O., MATOUŠKOVÁ, A. 2011. *Mládež a delikvence: možné příčiny, struktura, programy prevence kriminální mládeže*. Praha : Portál, 336 s. ISBN 978-80-7367-825-8.
- VYKOPALOVÁ, H. 2002. *Sociálně patologické jevy v současné společnosti*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 154 s. ISBN 80-244-0337-4.
- JEDLIČKA, R., A KOL. 2004. *Děti a mládež v obtížných životních situacích: nové pohledy na problematiku životních krizí, deviací a úlohu pomahajících profesí*. Praha : Themis, 478 s. ISBN 80-7312-038-0.
- ŘÍČAN, P., KREJČÍŘOVÁ, D. 1995. *Dětská klinická psychologie*. Praha : Grada, 450 s. ISBN 978-80-247-1049-5.
- JANKŮ, K. 2009. *Dítě s poruchou chování a emocí*. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, Pdf, 80 s. ISBN 978-80-7368-764-9.
- ŠIČKOVÁ-FABRICI, J. 2002. *Základy arteterapie*. Praha : Portál, 167 s. ISBN 80-7367-408-4.
- TRAIN, A. 1997. *Specifické poruchy chování a pozornosti*. Praha : Portál, 164 s. ISBN 80-7178-131-2.
- KASTOVÁ, V. 2008. *Dynamika symbolů: základy jungovské psychoterapie*. Praha : Portál, 208 s. ISBN 80-7178-371-4.
- POGÁDY, J., A KOL. 1993. *Dětská kresba v diagnostice a v léčbě*. Bratislava : SAP, 196 s. ISBN 80-7178-545-8.
- HAZUKOVÁ, H., ŠAMŠULA, P. 2005. *Didaktika výtvarné výchovy I*. Praha : Univerzita Karlova, 129 s. ISBN 80-7290-237-7.
- SLAVÍK, J. 2001. *Umění zážitku, zážitek umění I*. Praha : Univerzita Karlova, 235 s. ISBN 80-7290-066-8.
- SZOBIOVÁ, E. 2004. *Tvořivost: od záhady k poznání*. Bratislava : STIMUL, 346 s. ISBN 80-88982-72-3.

Autor:

Mgr. BcA. Marie Bajnarová
Katedra výtvarné výchovy
Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita v Brně
KVV PdF MU Brno, Poříčí 7, Brno 603 00
e-mail: marie.bajnarova@seznam.cz